

ARTYKUŁY

Zoja Jaroszewicz-Pieresławcew
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski, Olsztyn, Polska
zojar@poczta.onet.pl
 0000-0002-4150-9263
<https://doi.org/10.33077/uw.25448730.zbkh.2021.653>

Druki cyrylickie z biblioteki bazylianów w Żyrowicach

Cyrillic prints from the Basilians library in Żyrowice

Abstract: The article describes briefly the history of the Basilians monastery library in Żyrowice. It consisted of 3867 volumes at the beginning of the 19th century and was the second in the Lithuanian Province, the Vilnius was the first one. The collection was dispersed and can be found in many countries nowadays. The author aimed at identification and description of preserved copies of the Cyrillic prints, because the monastery documentation is incomplete. Specific provenance signs, placed on the books in 1758 and 1759, were helpful in the inquiry. The autopsy descriptions of the books from the Wróblewski Library of the Academy of Sciences in Vilnius, the library of the Academy of Sciences in Saint Petersburg, and the National Library of Poland in Warsaw were prepared by the author. The others, stored in the libraries of Russia (Moscow), Ukraine (Kyiv, Lviv), and Great Britain (London) were identified in printed catalogues and research articles. The majority of preserved monastic prints are liturgical and orthodox ones. Also works of the Orthodox Church Fathers, hagiographies, grammars of the Slavonic language, and the juristic work *Statut Wielkiego Księstwa Litewskiego* [the Statute of the Great Duchy of Lithuania] were found. They come from either Basilian or Orthodox printing houses active from the 15th until the end of the 18th century at the territory of Poland and Moscow Ruthenia.

Keywords: the Basilians, Żyrowice, library, cyrillic prints, 15th-18th centuries

Słowa kluczowe: bazylianie, Żyrowice, biblioteka, druki cyrylickie, XV-XVIII w.

Niniejszy artykuł dedykuję Profesor dr hab. Barbarze Bieńkowskiej

Na dorobek Rzeczypospolitej złożył się wysiłek wielu narodów, nie tylko Polaków. Wśród nich byli Rusini, którzy stali jej obywatelami od inkorporacji do Korony części Rusi Halickiej ze Lwowem i Podola z Krzemieńcem przez Kazimierza Wielkiego. Po unii krewskiej w 1385 r. i lubelskiej w 1596 r. chrześcijaństwo wschodnie i kultura bizantyjsko-ruska stały się ważnym komponentem kulturowej różnorodności państwa.

Wspólnoty prawosławne i unickie (od unii w Brześciu w 1596 r.) posiadały swoje świątynie, klasztory, szkoły, bractwa, drukarnie i księgozbiory niezbędne do prawidłowego funkcjonowania. Są one przedmiotem badań we wszystkich krajach, które są spadkobiercami wspólnego dziedzictwa piśmienniczego dawnej Rzeczypospolitej, w Republice Białorusi, Republice Litewskiej, Republice Ukrainy, Federacji Rosyjskiej. Tak jest i w przypadku klasztoru żyrowickiego prawosławnego, a od 1613 r. greckokatolickiego. Jego księgozbiór na początku XIX w. liczył 3867 tomów i jak wynika z badań litewskiego badacza Arvydasa Pacevičiusa, był w prowincji litewskiej drugim co do wielkości po zbiorach klasztoru św. Trójcy w Wilnie. (ok. 7 tys. tomów)¹. Dotychczas nie powstała monografia biblioteki żyrowickiej. Próbę odtworzenia jej historii na podstawie rozproszonych informacji w publikacjach od lat 80. XIX w. podjął student Seminarium Duchownego w Mińsku (pochodzący z Żyrowic) – Wiktar Papou². Pierwsze informacje o rękopisach żyrowickich opublikował w 1889 r. Fławjan Nikołajewicz Dobrianskij (1850 – po 1914) – członek Komisji Archeologicznej i Bibliotecznej³ wspomagającej utworzenie Wileńskiej Publiczna Biblioteka i Muzeum⁴. O skryptorium monastynu żyrowickiego i niektórych faktach z dziejów biblioteki napisał profesor Mikoła Nikołajew – kierownik Działu Starych Druków Rosyjskiej Biblioteki Narodowej w Sankt-Petersburgu⁵. Profesor Nadieżda Morozowa z Instytutu Języka Litewskiego w Wilnie odnalazła w archiwach Litwy i Rosji wiele dokumentów odnoszących się do zbiorów

1 A. Pacevičius, *Vienuolynų bibliotekos Lietuvoje 1795-1864 m.*, Vilnius 2005, s. 144-145.

2 V.V. Popov, *Žirovičskaâ biblioteka*, [w:] *Zdabytki. Dakumental'nyâ pomniki Belarusi*, vyp. 5, Minsk 2002, s. 58-72. W podanej przez autora literaturze pojawiły się nieścisłości, np. w poz. 7 na s. 70 miejsce wydania monografii Pidlypczak-Majerowicz, Bazylianie w Koronie i na Litwie... Warszawa, właściwie: Wrocław, podobna pomyłka nastąpiła i w poz. 15 (na s. 71 w opisie Pidlypczak-Majerowicz, Biblioteki i bibliotekarstwo zakonne..., Warszawa 1996, winno być: Wrocław 1996.

3 F.Č. Dobrânskij, *Opisanie rukopisej Vilenskoj publichnoj biblioteki, cerkovonslovânskikh i ruskih*, sost. F. Dobrânskij, Vil'na 1882.

4 Pod taką nazwą instytucja istniała od r. 1867 do 1915. Zob. *Biblioteki wileńskie. Praca zbiorowa* pod red. A. Łysakowskiego, Wilno 1932, s. 4 (szerz. rozdział Uniwersytecka Biblioteka Publiczna, s. 1-93).

5 M. Nikalaëu, *Palata knigapisnaâ. Rukapisnaâ kniga na Belarusi u X-XVIII stagoddzâh*, maſtak U.M. Višneŭski, Minsk 1993, s. 34, 36, 41, 42, 48, 53, 54, 72, 87, 107, 109, 115, 124, 190, 207, 218.

żyrowickich i opisała rękopisy zachowane w Bibliotece Akademii Nauk Litwy im. Wróblewskich⁶. Jednak dotychczas nie odnaleziono źródeł z początków działalności biblioteki, a dokumentacja biblioteczna do XIX w. jest niepełna, dlatego ważne są badania proveniencyjne i rekonstrukcja zachowanego księgozbioru, z którego egzemplarze znalazły się w wielu krajach w bibliotekach i zbiorach prywatnych.

W 2018 r. autorka rozpoczęła badania proveniencyjne w celu rekonstrukcji części księgozbioru żyrowickiego – druków cyrylickich. Rezultaty badań przedstawiła na konferencji w Mińsku na Białorusi w 2019 r.⁷ Kontynuacja badań ujawniła kolejne cyrylicy. Ich los i opis są przedmiotem niniejszego artykułu.

Dzieje biblioteki były ściśle związane z macierzystą placówką zakonną. Dokładna data założenia męskiego klasztoru pod wezwaniem Zaśnięcia NMP w Żyrowicach⁸ nie jest znana. F.N. Dobrianskij przypuszcza, że istniał on już w końcu lat 80. XV w.⁹ Być może prawosławny monaster funkcjonował już przy dworze marszałka nadwornego Jana (Iwana) Aleksandrowicza Sołtana w latach 1486-1493 r.¹⁰ Większość uczonych uważa, że klasztor powstał w drugiej połowie XVI w., w miejscu objawienia Matki Boskiej. Piotr Chomik uściślił, podając datę „ok. 1554 r.” i fundatora – Aleksandra Sołtana¹¹. Według N. Morozowej w końcu XVI w. i na początku XVII w. w monasterze nie było stałych mieszkańców¹². Cerkiew przejęli unicy w 1609 r. Fundatorami monasteru, już zakonu bazylianów, byli w 1613 r. Jan (Iwan) Mielezko, kasztelan smoleński, z żoną Anną Fursówną. W 1616 r. kanclerz Lew Sapieha podarował klasztorowi dzwon cerkiewny, karczmę i dużo ziemi

6 N.A. Morozova, *Biblioteka Žirovičskogo monastyra: istoriâ knižnogo sobraniâ*, [w:] *Slavânskaâ pis'mennost' Velikogo Knâžestva Litovskogo: harakterny čerty i specifičeskie osobennosti. Sbornik statej*, sost. N.A. Morozova, Vil'nûs 2014, s. 169-204; teje: *Iz istorii biblioteki Žirovičskogo monastyra: žirovičkie rukopisi v Biblioteke Akademii nauk Litvy*, [w:] *Belaruskaâ kniga ũ kantêksce susvetnaj knižnaj kul'tury: Zbornik navukovyh artykulaiŭ: materyaly mižnarodnaj navukova-praktyčnej kanferencyi, 7-8 lutago 2006 g. Minsk u 2 c.*, skład: T.A. Dem`anovič, L.I. Doŭnar, T. A. Samajlûk, Minsk 2006, c.1, s. 80-88; teje: *Predvaritel'nyj spisok rukopisej, prinaldožavših biblioteke Žirovičskogo monastyra*, [w:] *Slavânskaâ pis'mennost' Velikogo knâžestva Litovskogo: harakterny čerty i specifičeskie osobennosti. Sbornik statej*, sost. N.A. Morozova, Vil'nûs 2014, s. 205-224.

7 Z. Āroševič-Pereslavcev, *Biblioteka Žirovičsk ogomonastyra: popytka rekonstrukcii sobraniâ kirilličeskih pečatnyh knig*, [w:] *Materyaly XV Mižnarodnyh knigaznaučyŭ čytannâŭ, Minsk 4-5 kra-savika 2019 g.*, skład: T.A. Sapëga, A.A. Suša, K.V. Suša, Minsk 2019, s. 62-68.

8 Żyrowice, pow. słonimski, gubernia grodzieńska, Białoruś.

9 F.Č. Dobrânskij, *Opisanie rukopisej Vilenskoj publičnoj biblioteki, cerkovnoslovânskikh i rus-skich*, sost. F. Dobrânskij, Vil'nâ 1882, s. 287.

10 N.A. Morozova, *Biblioteka Žirovičskogo monastyra...*, s. 170.

11 P. Chomik, *Życie monastyczne w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI wieku*, Kraków, s. s. [422], s. 307 i tabela nr 3, poz. 17.

12 N.A. Morozova, *Biblioteka Žirovičskogo monastyra...*, s. 171.

ornej¹³. W 1620 r. Daniła Sołtan, zrzekł się na zawsze praw do Żyrowic, należących od połowy XV w. do jego rodu¹⁴. W 1621 r. Mieleško majątek żyrowicki zapisał monasterowi. W 1667 r. król Jan Kazimierz dał klasztorowi dwie wsie: Barawiki i Buła. Nadania i wsparcie finansowe pozwoliły klasztorowi rozwinąć prężną działalność. Pielgrzymujący do ikony Matki Boskiej, a wśród nich panujący i książęta, wzbogacali darami także klasztor i jego zbiory¹⁵. Stał się on ważnym ośrodkiem życia religijnego i świeckiego w Wielkim Księstwie Litewskim. Odbываły się w nim generalne kongregacje bazylianów w: 1629, 1658, 1659, 1661, 1675, 1679, i 1694 r. W 1628 r. papież Urban VIII zatwierdził regułę bractwa¹⁶. Od początku XVIII w. przy klasztorze działała szkoła świecka dla dzieci wszystkich wyznań, a od 1709 r. prowadzono kursy z filozofii. W wyniku zmiany w organizacji szkolnictwie za czasów Komisja Edukacji Narodowej, powstała trzyklasowa szkoła¹⁷. Metropolita Żochowski planował założenie w Żyrowicach seminarium duchownego i drukarni tłoczącej cyrylicą. W tym celu cała eparchia unicka 30 III 1681 r. zaapelowała do łaski papieża Innocentego XI, tłumacząc się brakiem funduszy przed zbliżającą się nawałą turecką¹⁸. Prawdopodobnie do powstania typografii nie doszło. Są w literaturze wzmianki o drukarni przy szkole, ale nie zachował się żaden druk¹⁹. Badania opraw zachowanych ksiąg pozwalają przypuszczać, że w klasztorze była introligatornia. M. Nikołajew napisał, a za nim N. Morozowa, że w inwentarzach z końca XVIII w. była mowa o dwóch warsztatach introligatorskich²⁰.

Los nie oszczędzał klasztoru i jego księgozbioru. Został zniszczony w czasie wojen polsko-rosyjskich w latach 1645-1667. Żyrowicami, po spaleniu w 1655 r., zaopiekowali się do 1660 r. franciszkanie ze Słonima²¹. Odbiły się na życiu klasztoru: najazd szwedzki, epidemia zarazy w 1710 r. i trzeci rozbiór Rzeczypospolitej. W latach 1810-1828 mieściła się w monasterze rezydencja brzeskiej eparchii unickiej, w latach 1828-1839 litewskiej eparchii unickiej. W 1828 r., na bazie istniejącej szkoły utworzono duchowne seminarium

13 W literaturze podaje się, że Żyrowice przeszły od Sołtanów na Lwa Sapiehę w latach 1610-1620, a potem na Iwana Mieleškę, zob. V. Šablūk, A. Āraševič, *Žyrovičy*, [w:] *Ėncyklapedyá gistoryi Belarusi*: u 6 t., Minsk 1996, t. 3, s. 385.

14 V.V. Popov, dz. cyt., s. 60.

15 A. Āroševič, *Žyrovicki abraz Maci Božaj*, [w:] *Ėncyklapedyá gistoryi Belarusi*: u 6 t., Minsk 1996, t. 3, s. 384.

16 A. Āroševič, *Žyrovicki Sváto-Uspenskì mužčynski monastyr*, [w:] *Ėncyklapedyá gistoryi Belarusi*: u 6 t., Minsk 1996, t. 3, s. 385.

17 Tamże.

18 Za M. Cubrżyńska-Leonarczyk, *Oficyna supraska 1695-1803. Dzieje i publikacje unickiej drukarni ojców bazylianów*, Warszawa 1993, s.18.

19 V.V. Popov, dz. cyt., s. 63-64.

20 Za N.A. Morozova, *Biblioteki Žirovičskogo monastyrá...*, s. 180.

21 Tamże, s. 60.

unickie, które w 1839 r. przekształciło się w Litewskie Seminarium Duchowne. Po kasacji unii w 1839 r. klasztor znowu stał się prawosławnym.

W skład biblioteki żyrowickiej weszło kilka księgozbiorów historycznych. Według Nikolajewa były to: biblioteka soboru, licząca zgodnie ze spisem z 1731 r. 56 ksiąg (w tym 15 rękopiśmiennych), służących głównie do odprawiania nabożeństw, i główna biblioteka klasztoru²². Niektórzy badacze przypuszczają, że swoją bibliotekę podarowali monasterowi prawosławnemu Sołtanowie²³. Na przykład w *Trebniku* z 1545 r.²⁴, najstarszym zachowanym rękopisie, jest zapis o darowaniu go świątyni w Żyrowicach przez marszałka Wielkiego Księstwa Litewskiego – Aleksandra Sołtana, Mnisi przepisywali księgi niezbędne do sprawowania nabożeństw i rozwoju duchowego. Zamawiali je również w skryptoriach innych klasztorów, o czym świadczą zapisy w rękopisach. Jednym z najcenniejszych zabytków kultury książki Białorusi jest *Ewangelia żyrowicka* (zwana też *Ewangelią Sapiehy*) z połowy XVI w.²⁵, przechowywana obecnie w Bibliotece Litewskiej Akademii Nauk im. Wróblewskich w Wilnie.

Do biblioteki klasztoru unickiego, którego pierwszym przeorem był Jozafat Kuncewicz, przeszły w 1613 r. księgi z monasteru prawosławnego. Księgozbiór uzupełniano siłami swoich skrybów²⁶ lub zlecając innym klasztorom. Niezbędne księgi kupowano. W 1636 r. kongregacja bazylikańska postanowiła co roku dokonywać zakupu ksiąg dla klasztoru. Regent cerkiewny Hilarion Skroziński podarował na ten cel 3500 złotych²⁷. W 1661 r. z ojcowizny bazylianina Szymona²⁸ Skarżyńskiego na zakup książek przeznaczono „pół trzecich tysiąca złotych”²⁹. Podobnie jak inne klasztory – żyrowicki otrzymywał egzemplarze ksiąg z oficyn bazylikańskich w Wilnie, Supraślu i Poczajowie. Na synodzie kościoła greckokatolickiego w Zamościu w roku 1720 metropolita

22 M. Nikalaeŭ, dz. cyt., s. 218.

23 Za V.V. Popov, dz. cyt., s. 58.

24 Obecnie w Bibliotece Litewskiej Akademii Nauk im. Wróblewskich w Wilnie. Zob. opis : N.A. Kobâk, N.A. Morozova, A.A. Turilov, *Kirilličeskie rukopisnye knigi XV–XIX vv. v sobraniáh fondov 21 i 22 BAN Litvy*, [w:] „Krakowsko-Wileńskie Studia Slawistyczne. Seria poświęcona starożytnościom słowiańskim”, t. 2, pod red. S. Temčinas, Kraków 1997, s. 73-74.

25 Niektórzy badacze chronologię rękopisu przesuwają na w. XV. Szerz. o Ewangelii Żyrowickiej zob. A. Suša, *Pahodženne żyrovickaga Evangellâ: versii i fakty*, [w:] *Materyaly XVI Mižnarodnyh knižaznaŭčyŭ čytannâŭ. Da 500 – goddzâ zasnavaŭnâ Žyrovickaga manastyra i biblioteki, Minsk 15 maâ 2020*, skład., T.A. Sapega, A.A. Suša, K.V. Suša, Minsk 2020.

26 W różnym czasie skrybami byli: Timofej Marowski, Antoni Zawadzki, Feodosij Borowski, hieronmich (ijeromonach) Tarasij, Aleksander Tamiłowicz, zob. V.V. Popov, dz. cyt., s. 62.

27 N.A. Morozova, *Biblioteka Žirovičskogo monastyra...*, s. 179.

28 Imię ustalono na podstawie: Portal Bazylianie.pl, *Spisok čenciv Činu Svätogo Vasiliâ Velikogo*, [online] http://www.bazylianie.pl/?option=com_content&view=article&id=1113 [dostęp 20.02.2021].

29 M. Pidlypczak-Majerowicz, *Bazylianie w Koronie i na Litwie. Szkoły i książki w działalności zakonu*, Wrocław 1986, s. 148.

Leon Kiszka zobowiązał się wyposażyć wszystkie cerkwie unickie w księgi niezbędne do sprawowania liturgii i nauczania religii.

Rekonstrukcję księgozbioru umożliwiają zachowane do dziś inwentarze dóbr klasztornych, chociaż informacje o księgach są w nich skąpe: tytuł, format i rzadko miejsce wydania. Pierwszy odnaleziony w zbiorze Pawła Dobrochotowa w Bibliotece Rosyjskiej Akademii Nauk w Sankt Petersburgu i wprowadzony do obiegu naukowego przez N. Morozową, z 1684 r., zawierał opis własności cerkwi klasztornej, a w niej: *Ewangelie naprestolnoje (Ewangelia ołtarzowa)* ze srebrnym okładem, osiem drukowanych i jedną rękopiśmienną³⁰. W rizinicy³¹, według opisu z 1731 r. zachowanego w Archiwum Biblioteki Instytutu Historii Rosyjskiej Akademii Nauk w Sankt Petersburgu (dalej: ABIH RAN), oprócz siedmiu ewangelii ołtarzowych w drogich oprawach (sześć drukowanych i jednej rękopiśmiennej) wymieniono 55 egzemplarzy, czyli w sumie 62 księgi³² (w tym 16 rękopiśmiennych)³³. Opis jest bardzo lakoniczny i tylko można przypuszczać, że „Apostolow drukowanych – 2; Imalow drukowanych – 2, Triod cwielnaja i Postnaja drukowany – 2; Item Triodi Postnych drukowanych – 2” itp., wytłoczono cyrylicą. Wymieniono 15 tytułów ksiąg liturgicznych i cerkiewnych. W tym samym Archiwum, w spisie z 1735 r., który odsyłał do wyżej wymienionego, dodano, że w: „chorowej zakrystii znajdui się według inwentarza starego oprócz Psalterza drukowanego in folio y Mszałika malego lacinskiego także in folio druku ruskich dwuch y minej pisanych iedney”³⁴. W inwentarzu z 1772 r. uwzględniono tylko „papiery muzyczne” = 209 ksiąg do śpiewu cerkiewnego³⁵. Ich nie uwzględniono w inwentarzu z 1785 r., w którym opisano tylko 147 egzemplarzy (24 tytuły) ksiąg z cerkwi, zakrystii i chórów³⁶. Z ewangelii ołtarzowych wymieniono: „Ewangelie do tych ołtarzow opisanych przybrane są sześć, z tych cztery Poczaiofskiej pod rokiem 1780 edycyi in folio magno w menszester czerwony oprawnych, to jest jedna z blachą po szrodku wielką z czterema narożnikami... Ewanghelia piąta wileńskiey edycyi foliantu malego... Szosto Ewangelia ime frontispicio tey że miary, co i piąta”³⁷. Z dziewięciu tytułów wymieniony w „*Księgi zakrystyine*” cyrylicie mogły być: „Pontyfikat ruski = 1”, „Ewangelia strastne – 1”,

30 Zbiór Pawła Dobrochotowa nr 47, k. 9v-10v. Za: N.A. Morozova, *Biblioteka Žirovičskogo monastyra...*, s. 175.

31 Rizinica – pomieszczenie do przechowywania szat liturgicznych i utensyliów.

32 Przy pozycji nie podano ich liczby „Mszałow supraslskich małych in folio (?)”, mogło ich być więcej niż jeden, jaki ujęto w liczbie podanej w tekście wyżej.

33 ABIH RAN w Sankt Petersburgu, kolekcja 52, nr 295, k.14-15v. Za N.A. Morozova, *Biblioteki Žirovičskogo monastyra*, s. 175 i 176.

34 ABIH RAN w Sankt Petersburgu, kolekcja 52, nr 229, k. 4-5. Cyt. za tamże, s. 176-177.

35 ABIH RAN w Sankt Petersburgu, kolekcja 52, nr 208, k. 19v-20. Cyt. za tamże, s. 176.

36 ABIH RAN w Sankt Petersburgu, kolekcja 52, nr 229 k.2. Za tamże.

37 ABIH RAN w Sankt Petersburgu, kolekcja 52, nr 208, k. 2. Cyt. za tamże, s. 177.

„Trebnik oprawny z futerałów i starych – 2”;; „Chorowe”;; „Triodow postnych edycyji Poczajowskiej – 2, „Cwietnych” [Tiod _ Z. J.-P], „Minejow na miesiący 12 – szt. 24”;; „Poslidowania prazdnikom Presw.Tayny so Stradanyiu i B. Jozafatu exp. 5”;; „Irmoloioiw – 2”;; „Oktoichow – 2”;; „Psalterzow starych – 2”;; Pod „*Stare procz używania zachowane*,, z drukowanych wymieniono „Triod postny edycyji Lwowskiej – 1”³⁸. Bibliotekę klasztorną po raz pierwszy wydzielona w inwentarzu z w 1797 r., w którym zarejestrowano 3269 ksiąg w językach: polskim, włoskim, francuskim, greckim, niemieckimi rosyjskim, nie tylko o tematyce religijnej ale i świeckie, wykorzystywanych także do nauki w szkole³⁹. Wcześniej w latach 1757-1759, księgozbiór był uporządkowany. Na wszystkich egzemplarzach były naniesione charakterystyczne sygnatury (na wyklejkach górnej okładki, na karcie tytułowej i skrócona na wybranej stronie) oraz zapis własnościowy na dolnych marginesach kart. W roku 1800 zbiór liczący 2686 tytułów ksiąg drukowanych w 3867 tomach był podzielony na 17 działów. Oprócz tego w inwentarzu opisano: 192 rękopisów z chórów, 345 innych rękopisów oraz 93 różnych sztychów. Była jeszcze biblioteka zakonu bazylianów – 330 egzemplarz (142 tytuły) i biblioteka szkoły świeckiej przy klasztorze – 123 egzemplarze (42 tytuły)⁴⁰. Według spisu z 1823 r. w monasterze żyrowickim było 3867 tomów⁴¹. W Litewskim Archiwum Państwowym Archiwum Historycznym w Wilnie (dalej: LPAHWiL) znajdują się opisy soboru katedralnego pw. Wniebowzięcia NMP, a w nim „Knigi cerkownyja” (k. 28v-29r) i zestawienie zbiorcze ksiąg wydanych w Ławrze Poczajowskiej (k. 29v)⁴² oraz *Rejestyri ksiązek* Biblioteki Gimnazjum w Żyrowicach z 1828 r.⁴³ Pomocny w odtworzeniu losów księgozbioru może być, zachowany w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Ukrainy we Lwowie (dalej: CPAHLw) główny opis monasteru w Żyrowicach sporządzony w 1900 r., a w nim „Opis knigochraniliszcza i piśmiennosti” z którego zostało tylko 146 kart z działami oznaczonymi numerami od 26 do 29.⁴⁴ Świadczy on o tym, że nie wszystkie księgi wywieziono z Żyrowic. Zostały w nim: rękopisy (cztery dzieła), drukowane księgi Św. Pisma (14 dzieł) i do nabożeństwa (76 dzieł). Należy sprawdzić, które z nich dotrwały do dzisiaj w klasztorze prawosławnym w Żyrowicach⁴⁵.

38 Tamże.

39 ABIH RAN w Sankt Petersburgu, kolekcja 52, nr 209. Cyt. za tamże, s. 175.

40 Por. M. Nikalaeu, dz. cyt., s. 218.

41 A. Pacevičius, dz. cyt., s. 144-145.

42 LPAHWiL, rps F 634, op. 1, dz. 34, [1], 32 k. Za U. Paszkiewicz, *Catalogus catalogorum. Inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej od XVI wieku do 1939 roku. Spis scalony i poprawiony*, t. 2, Warszawa 2015, poz. 4905, s. 515.

43 LPAHWiL, rps F 567, op. 2, d. 2360. Za tamże, poz. 4903.

44 CPAHLw, rps. F 684, op. 1, spr. 3291, [1], 144 k. Za tamże, poz. 4906, s. 515-516.

45 O obecnym stanie biblioteki napisał krótko V.V. Popov, dz. cyt., s. 69-70.

Już przed rokiem 1820, za czasów bibliotekarza Teodora⁴⁶ Zwiridowskiego, z braku należytej ochrony, rozpoczął się rozpad księgozbioru. Utrata najcenniejszych ksiąg nasiliła się w latach 1820-1830. Księgi były darowane, sprzedawane, zabierane przez studentów. Na wielu z nich nie zostało śladów po proveniencji żyrowickiej⁴⁷. Sprawą tajemniczej kradzieży ksiąg w Żyrowicach zajmował się w roku 1836 litewski konsystorz unicki. Od tego czasu bibliotekarze musieli składać specjalną przysięgę⁴⁸. Po proklamowaniu aktu zjednoczenia, podpisanego przez przedstawicieli unitów i prawosławnej Cerkwi na soborze w Połocku 12 II 1839 r., rozpoczęła się, z inicjatywy metropolity Józefa Siemaszko, akcja wymiany ksiąg liturgicznych. Ze wszystkich krańców byłej unickiej eparchii litewskiej zwożono je do Żyrowic, gdzie przechowywano w nieodpowiednich warunkach, rozkradano i palono⁴⁹. Na początku lat 40. XIX w. ocalałe księgi z klasztoru przekazano do seminarium prawosławnego w Żyrowicach, a po jego przeniesieniu do Wilna trafiły w 1845 r. do monasteru św. Trójcy⁵⁰. W latach 70. XIX w., zaczął się proces przekazywania najcenniejszych zbiorów do Wileńskiej Biblioteki Publicznej i Muzeum⁵¹. W 1878 r. Biblioteka otrzymała m.in. 40⁵² rękopisów słowiańskich, opisanych przez Dobriańskiego, o czym pisaliśmy wyżej. Część archiwum⁵³ i księgozbioru znalazła się w prywatnej bibliotece profesora seminarium żyrowickiego (od 1837 r.), następnie Litewskiego Seminarium Duchownego, przeniesionego do Wilna – Prokopiego Niłowicza Dobrochotowa (od r. 1847 mnicha Pawła, 1814-1900)⁵⁴. Dokumenty i książki przemieszczały się wraz z właścicielem, który kolejno pełnił funkcje: rektora seminarium i przełożonego klasztoru pod wezwaniem Zmartwychwstania Pańskiego w Połocku, rektora Seminarium Duchownego w Rydze (1851-1855) a także seminariów: jekaterinosławskiego,

46 W dokumencie przytoczonym przez N. Morozową nie było imienia. Ustalono go na podstawie *Spisok čenciv Činu Svätogo...*, dz.cyt.

47 N.A. Morozova, *Biblioteka Žirovičskogo monastyrâ...*, s. 181, 187; V.V. Popov, dz. cyt., s. 64-68.

48 V.V. Popov, dz. cyt., s. 64.

49 Spalono ponad 2 tys. ksiąg, a według samego metropolity Józefa Siemaszko, nawet więcej. Za tamże, s. 66.

50 Tamże, s. 67.

51 W artykule N.A. Morozova, *Biblioteka Žirovičskogo monastyrâ...* na s. 187-194 są zamieszczone dokumenty dotyczące przekazania księgozbioru do Wileńskiej Biblioteki oraz inne pozwalające odtworzyć los biblioteki monasteru żyrowickiego.

52 Liczbę tę koryguje N.A. Morozova, *Biblioteka Žirovičskogo monastyrâ...*, s. 182-184.

53 Cenne archiwalia dotyczące klasztoru żyrowickiego i Cerkwi unickiej opisał W. Walczak, *Polonika z kolekcji Pawła Dobrochotowa (Nr 52) z Instytutu Historii Rosyjskiej Akademii Nauk w Petersburgu*, [w:] *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, red. nauk. W. Walczak, K. Łopatecki, t. 2, Białystok 2010, s. [197]-239.

54 M. Nikalaëŭ, *Dobrohotau Prakopiu Nilavič*, [w:] *Ėncyklapedyâ gistoryi Belarusi: u 6 t.*, Minsk 1996, t. 3, s. 185.

mogilewskiego i wiackiego oraz biskupa ołonieckiego (1882-1897). W 1905 r.⁵⁵ duchowny z soboru katedralnego w Pietrozawodsku – Aleksander Pietrowicz Wozniesiński przekazał w darze Działowi Rękopisów Biblioteki Akademii Nauk w Sankt Petersburgu księgozbiór po biskupie ołonieckim i pietrozawodskim P. Dobrochotowie, w którym było 28 starych druków cyrylickich (wśród nich trzy z proveniencją żyrowicką)⁵⁶. Dziedzictwo Dobrochotowa podzielono i w 1931 r. część przekazano Państwowej Komisji Archeologicznej, która weszła w skład Instytutu Historii Rosyjskiej Akademii Nauk. Wcześniej, w latach 20. XX w. archiwalia Pawła trafiły do Lwowa i obecnie znajdują się w: Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Ukrainy (fond 603) i Lwowskiej Narodowej Naukowej Bibliotece im. W.S. Stefanyka (poprzednia nazwa Lwowska Biblioteka Naukowa im. W. Stefanyka Narodowej Akademii Nauk Ukrainy)⁵⁷.

Obecnie w Naukowo-Badawczym Dziale Starych Druków Biblioteki Rosyjskiej Akademii Nauk w Sankt Petersburgu przechowywanych jest 11 starych druków cyrylickich⁵⁸ z proveniencją monasteru żyrowickiego i P. Dobrochotowa⁵⁹. Są to zbadane *de visu*: *Statut Wielikogo Kniaziestwa Litowskiego* (1588)⁶⁰, Hipacego Pocięja *Unija, albo wykład przedniejszych artykułow...* (1595)⁶¹ współoprawne z *Sprawiedliwoje opisanie postępuku, i sprawy synoda i oborony... beriejstiejskom* (1597)⁶² z oficyny Mamoniczów w Wilnie, *Triod cwiętnaja* (1609,) z drukarni Leona Mamonicza⁶³, Christofora Filareta *Apokriisis* (nie wcześniej niż 1 X 1597/1599) z Ostroga⁶⁴, *Ustaw (Oko cerkownoje)* z moskiewskiej drukarni Radiszewskiego (1610)⁶⁵, dwa druki lwowskie: *Okmoux* (1630)⁶⁶ z Drukarni Bractwa Stauropigialnego i Józefa Szumlańskiego *Mietrika, albo rejestr dla pariadku cerkwi swiatoy* (1687)⁶⁷ z drukarni przy klasztorze św. Jerzego, dwa wydania Drukarni Ławry Pieczerskiej w Kijowie:

55 W. Popow napisał, że Akademia Nauk w Sankt Petersburgu nabyła duży zbiór ksiąg i dokumentów od duchownego soboru w Pietrozawodsku w 1908 r. Por. V.V. Popov, dz. cyt., s. 68.

56 *Kirilličeskie izdaniâ Otdela redkoj knigi BAN, (1493-1600 gg.): Katalog*, sost. M.Û. Gordeeva, A.A. Romanova, Sankt-Petersburg 2010, s. 13-14.

57 N.A. Morozova, *Biblioteki Žirovičskogo monastyra...*, s. 185-186.

58 Trzy z nich są opisane w katalogu Biblioteki: *Kirilličeskie izdaniâ...*, nr 31, 44, 53.

59 Z. Āroševič-Pereslavcev, dz. cyt., s. 65-66.

60 Defekt. Brak 8 k. początkowych i kilku w spisie treści, które uzupełniono ręcznie. Sygn. 983cn.

61 Defekt. Brak ostatniej składki „I”. Sygn. 1022cn.

62 Sygn. 1021cn.

63 Sygn. 82cn.

64 Sygn. 1020cn.

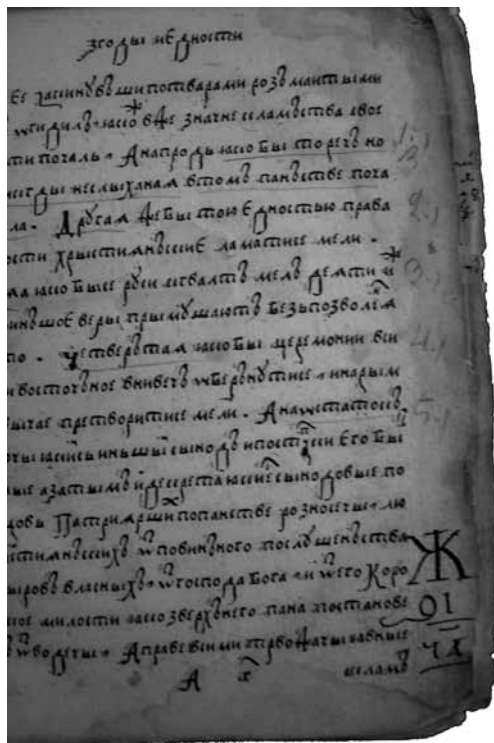
65 Sygn. 88cn.

66 Sygn. 142cn. Defekt.

67 Sygn. 1470cn.

Zachariusza Kopysteńskiego *Kniga o wierie* (1619-1620)⁶⁸ i *Patierik ili Otiecznik Pieczerskij* (wyd. 3, 1702)⁶⁹. Wyżej wymieniony egzemplarz dzieła *Sprawiedliwe opisanie* jest jedynym zachowanym w świecie (il. 1).

Il. 1. Hipacy Pocij, *Sprawiedliwe opisanie Briestkogo sobora*, Wilno, 1597, [Druk. Mamoniczów], Karta [3] z sygnaturą biblioteki bazylianów w Żyrowicach. Źródło: Biblioteka Rosyjskiej Akademii Nauk w Sankt-Petersburgu, sygn. 1021сп. Zdjęcie: Z. Jaroszewicz-Pieresławcew

Na karcie tytułowej widnieje zapis donacyjny P. Dobrochotowa z 1897 r. a przy sygnaturze litera „A”, którą jeszcze będąc bibliotekarzem w monasterze żyrowickim, nanosił na wydania rzadkie ze względu na chronologię, treść lub wartość historyczną⁷⁰. W tym egzemplarzu, jak i w pozostałych ktoś wyciął dolne marginesy początkowych kart z zapisem własnościowym monasteru bazylianów w Żyrowicach. Nie usunął sygnatur. Prawdopodobnie zrobili to ci, którzy kupili lub nabyli te książki nielegalnie. Wiadomo, że P. Dobrochotow

68 Sygn. 1089сп.

69 Sygn. 2926сп.

70 N.A. Morozova, *Biblioteka Žirovičskogo monastyrá...*, s. 189.

w latach 1840-1870 zbierał dokumenty i księgi z klasztorów unickich, szczególnie cenił pochodzące z monasteru żyrowickiego. Ustanowił nawet specjalne nagrody pieniężne za ich odszukanie⁷¹. Odkupował je np. w Rydze od staro-wiercy Maksima Aleksiejewa nabył *Trebnik* i *Kormczą*⁷². Na uwagę zasługu-ją zachowane fragmenty z księgi *Czasosłow* wydanej przez Szwajpolta Fiola w Krakowie w 1491 r.⁷³ i *Grammatika jelinosłłowienskogo jazyka* z 1591 r. z drukarni bractwa we Lwowie⁷⁴. Gęsto naniesione marginalia (przynajmniej czterech rąk) w języku polskim i starobiałoruskim świadczą o intensywnej lekturze dzieła H. Pocięja *Sprawiedliwe opisanie Briestkogo sobora*, i warte są dokładnego opracowania. Cenne marginalia znajdują się na kartach *Statutu*. Liczba druków cyrylickich z proveniencją żyrowicką może ulec zmianie, ponieważ nie wszystkie opracowano. Badania utrudnia brak kartotek proveniencji, podobnie jak i w innych bibliotekach.

W zbiorach Biblioteki Narodowej Ukrainy im. Władimira I. Wiernadskiego w Kijowie znajdują się dwa druki z biblioteki żyrowickiej: *Biblia* wydana w 1581 r. w Ostrogu w drukarni księcia Konstantego Ostrońskiego przez Iwana Fiodorowa (sygn. Kir. 652)⁷⁵ i *Służebnik*, którego druk rozpoczęli bazylianie wileńscy 1692 r., a zakończyli suprascy w 1695 r. (sygn. Kir. 4353p)⁷⁶. Droga *Biblij* do Biblioteki możliwa jest do odtworzenia dzięki zapiskom i znakom własnościowym. W latach 90. XVI w. należała do Wasyla Iwanowicza Zienkowicza⁷⁷ z Podorozku (obecnie Podorozik – miejscowość w rejonie wołkowyskim, obwód grodzieński na Białorusi), o czym świadczą zapiski w języku ruskim (cyrylicą) i polskim (łacinką). W środku nieliczbowanej karty 4 (pierwsze liczbowanie) zapis czarnym atramentem: „Его милость ... / Книги рускіе Василя Зѣнковича». Pod tekstem drukowanym na karcie 149 (trzecie liczbowanie): „днѧ августа / року чд⁷⁸ [= 1594 / Zwirowszał Wasili Zieńko/wicz ręką własną”.

71 V.V. Popov, dz. cyt., s. 67-68.

72 Dokument o kupnie ksiąg przez Dobrochotowa z Biblioteki Akademii Nauk im. Wróblewskich w Wilnie (sygn. F 41-87 N.A. Morozova, *Biblioteka Žirovičskogo monastyra*....

73 Zachowało się tylko 10 kart 2, 3 i 13 skłładki i skłładka 33. Sygn. 6031cp.

74 Zachowała się tylko karta tytułowa i karty 2 i 3. Sygn. 6031cp.

75 Szczegółowy opis egzemplarza Biblii zawiera katalog N.P. Bondar, *Vidannâ Īvana Fedorova ta Petra Mstislavcâ z fondiv Nacional'noj biblioteki Ukraïni imeni V.Ī. Vernads'kogo: doslidžennâ, poprimirnikovij opis*, Kiïev 2012, s. 194-202, no 6.5.

76 Egzemplarz *Służebnika* wymieniła N.P. Bondar, *Ėkzemplâry kirilličeskikh izdanij vil'nûsskich tipografij iz fondov Nacional'noj biblioteki Ukraïny im. V.I. Vernad'skogo kak istočnik istoriko-knigovedčeskikh i filigranologičeskikh issledovanij*, „Vilniaus universitato bibliotekos metraštis 2015”, Vilnius 2015, s. 406.

77 W księdze znalazło się dużo informacji biograficznych. Ich opracowanie zapowiedziała Natalia Bondar.

78 Nad literami tytło oznaczające, że jest to cyfra.

Zapis tej samej treści, ale w całości cyrylicą został powtórzony pod tekstem drukowanym na karcie 159 (trzecie liczbowanie) O tym, że Wasilij syn Iwana Zienkowicza przeczytał („sam zwirszował”), i naniósł poprawki porównując tekst Nowego Testamentu w innych księgach, zapisał cyrylicą na kartach: 180 (trzecie liczbowanie) i na karcie 71 (szóste liczbowanie), Jest też zapis w języku polskim:

Wirszując te księgi, zmazałem je potrosz/
 A tam czynił z omyłki, przetocie też prosz/
 Surowego ganienia czytaczui moi drogi/
 I łajania niech nie mam, wszk to grzech srogi/
 Ludziom łacna omyłka, próznoabyś sztrosował/
 jeszcze i to masz wiedzieć, zem mecn[o] zepsował/
 Wasili Iwano(wicz) Zieńkiewicz ręką wła/sną/ roku 1594 dnia 14 czerwca/ w Podoro[zku] pisał (k. 71, szóste liczbowanie)⁷⁹.

Na karcie tytułowej, między datą wydania a dolną ramką widnieje zapis czarnym atramentem: „Bibliohec[ae] Zyrowiiensis Ord[inis] Basil[ij] M[a-gni]”. Na karcie 1 drugiego liczbowania, nad tekstem drukowanym zapis czarnym atramentem cyrylicą „З книгъ монастыра Жировицкаго чину С[вя]т[o]го Василя Великаго». Następnie *Biblia* znalazła się w zbiorach króla Stanisława Augusta Poniatowskiego⁸⁰. Księgozbiór królewski nabył w 1805 r. Tadeusz Czacki do Biblioteki Liceum Krzemienieckiego (Wołyńskiego). Po powstaniu listopadowym, decyzją cara Mikołaja I Liceum zostało zamknięte, a zbiory biblioteczne wywieziono do Kijowa do nowo utworzonego Uniwersytetu św. Włodzimierza. Jako kolekcja Uniwersytetu Kijowskiego znajdowała się do 1927 r. w Ogólnonarodowej Bibliotece Ukrainy (Всенародная бібліотека України)⁸¹, a następnie w Centralnej Bibliotece Akademii Nauk Ukrainy w Kijowie.

W egzemplarzu *Służebnika* zapisy odnoszące się do klasztoru żyrowickiego umieszczone są pod tekstem drukowanym, na dolnych marginesach nieliczbowanych kart. Na końcu spisu treści (k. [16a] czarnym atramentem zapisano: „Cerkwi Żyrowickiej”. Na następnej karcie rozpoczynającej tekst „Службы всего лета неделные”⁸² czytamy: „Ten Mszał Cerkwi Żyrowickiej. 1812 Rku die 28 Jula Post obitum R.D. Germani Drobiszewski. Hoc Missale applicatus inventorum Monasteris Żyrovicensis Anni 1705 [?] (lub) 1765 [?] Die 20 Mai

79 Cyt. za: N.P. Bondar, *Vidannâ İvana Fedorova...*, s. 196.

80 Zapis w rękopiśmiennym Katalogu biblioteki S.A. Poniatowskiego, t. 2, k. 15; por. tamże, s. 202.

81 Historia pochodzenia egzemplarza i literatury na ten temat w: N.P. Bondar, *Vidannâ İvana Fedorova...*, s. 202.

82 Opis wydania zob. *Staradrukavanyâ kirylicnyâ vyadanni XVI–XVIII st.*, skład. G.A. Galenčanka, [w:] *Kniga Belarusi 1517-1917 Zvodny katalog*, Minsk 1986, no 175, s. 124-125.

[?] Exlibris...” (dalej zapis nieczytelny i uszkodzony, il. 2). Na karcie tytułowej u góry w lewym rogu owalna pieczętka Biblioteki Akademii Duchownej w Kijowie („БИБЛИТЕКА ДУХОВНОЇ АКАДЕМІЇ”. W lewym górnym rogu pieczętka „КАНЦЕЛЯРИЯ ОБЕРПРОКУРОРА СВЯТЕЙШАГО СИНОДА”. Z boku „Ž 6889” (il. 3). Na k. ochronnej „Запись по регестру книг кафедрального Собора № 18”. Na wyklejce dolnej okładki oprawy u góry zapis czarnym atramentem: „Cerkwi Żyrowickiej mszał”. Na oprawie, w dolnym lewym rogu naklejka z sygnaturą: „В XXIV/24 (i niżej) Ž 6889”.

Il. 2. *Služebnik*, Wilno – Supraśl, 1692-1695, druk. bazylianów. Karta z zapiskem proveniencyjnym. Źródło: Biblioteka Narodowa Ukrainy im. W.I. Wiernadskiego, sygn. 4353п. Zdjęcie: Natalia Bondar

Lwowska Narodowa Naukowa Biblioteka Ukrainy im. Wasyla Stefanyka posiada zdefektowany⁸³ egzemplarz *Služebnika* wydrukowanego w 1637 r.⁸⁴ przez Michała Śloskę na zamówienie lwowskiego bractwa⁸⁵. Zapis prowe-

83 Brak składowki 97, 41 k. rękopiśmiennych. Egzemplarz odrestaurowany w l. 1998-1999.

84 Opis wydania zob. A. Zapasko, A. Isaevic, *Pamiatki knižkovogo mistectva. Katalog starodrukiv, vidanih na Ukraïni. Kniga persia (1574-1700)*, L'viv 1981, no 258, s. 57.

85 *Katalog kirilicnih starodrukiv L'vivs'koï naukovoï biblioteki im. V. Stavropigij's'ko bratstva Akademii nauk Ukraïni*, vyp. 4: *Vidannâ drukarni L'vivs'kogo Uspensk'kogo Stavropigij's'ko bratstva (1591-1644 rr.)*, avt. ukl. O.M. Kolosov's'ka, S.V. Gackova, L'viv 2002, no 221, s. 55-56; nr inw. *Služebnika* St. II – 2141.

niencyjny paniesiono na kartach 5-17: „Сид (к. 5) Книга (к. 6) Єсть (к. 7) з Библиотеки (к. 8). Монастира (к. 9) Жировицкаго (к. 10) Чину (к. 11) С(вя)таго (к. 12) Василїа (к. 13) Великаго (к.14) 1758 (к.15) Anno (к.16) Подписана (к. 17)”⁸⁶. Z Żyrowic księga trafiła do Biblioteki Naukowego Towarzystwa Teologicznego, o czym świadczy owalna pieczętka: „Библиотека Богословського наукового товариства”⁸⁷.

3. *Slużebnik*, Wilno – Supraśl, 1692-1695, druk. bazylianów Karta tytułowa, miedzioryt Leona Tarasewicza. W lewym górnym rogu litera Ż [Żyrowice] i numer inwentarzowy. Źródło: Biblioteka Narodowa Ukrainy im. W.I. Wiernadskiego, sygn. 4353п. Zdjęcie: Natalia Bondar

Najwięcej druków cyrylickich z proweniencją klasztoru żyrowickiego znajduje się w Bibliotece Naukowej Litewskiej Akademii Nauk im. Wróblewskich w Wilnie. Opisy trzech z nich są dostępne w katalogu elektronicznym⁸⁸. Są to: *Czasosłowiec* (1491) z drukarni Szwajjpolta Fiola w Krakowie⁸⁹, *Biblia* (1581) wydana w Ostrogu w drukarni Konstantego Ostrogińskiego przez Iwana

86 Tamże, s. 55-56.

87 Tamże, s. 56. Autorzy Katalogu nie podają, gdzie postawiono pieczętkę.

88 *Lietuvos akademinė elektroninė biblioteka*, [online] <https://aleph.library.lt>. [dostęp: 22. 02. 2019].

89 Sygn. I-9.

Fiodorowa⁹⁰ i *Liturgikon (Służebnik, 1747)* z drukarni bazylianów w Uniowie⁹¹. *Czasosłowiec* miał w ręku znakomity sławista ksiądz profesor Michał Bobrowski (1784)⁹², który jako jeden z pierwszych zaczął naukowo badać księgozbiór klasztorny. W kalendarzu liturgicznym (*Miesiacosłów*) *Czasosłowca* dopisał świętych wileńskich: Antoniego, Jana i Eustachego z dopiskiem „Zapiska w exemplaru Żyrowickom”⁹³. Opisy sześciu wydań znalazły się katalogu lituaników wydany przez Bibliotekę w 2007 r.⁹⁴: Z wileńskiej oficyny Mamoniczów *Służebnik* (1607)⁹⁵, Św. Ducha w Wilnie: *Akafisty w nich że kanony, stichiry i stichowny na wsiu siedmicu* (1628)⁹⁶, *Molitwienik ili Trebnik* (1617)⁹⁷ i w Jewiu: *Ewangelie uczielnoje* (1616⁹⁸, Var. A⁹⁹ i B¹⁰⁰), Melecjusz Smotryckiego *Grammatika sławienskija prawilnoje Sintagma* (1619)¹⁰¹, *Dioptra albo Ziercało i wyrażenie żywota ludzkiego na siem swiecie* (1642)¹⁰². Badania z autopsji wyżej wymienionych druków cyrylickich i pozostałych zgromadzonych w Bibliotece pozwoliło powiększyć liczbę pozycji z proveniencją żyrowicką. Do nich należy traktat z teologii moralnej Innocentego Gizela, archimandryty Ławry Pieczerskiej pt. *Mir s Bogom czelowieku*¹⁰³ (1669, Kijów, druk. Ławry Pieczerskiej)¹⁰⁴. U dołu kart [1-19] zapis czarnym atramentem „Сиа есть книга: з Библиотеки Монастыра Жировицкого Чину с(вя)таго Василїа Великаго 1758 Anno подписана”. Na marginesie z prawej strony naniesiona czarnym atramentem skrócona sygnatura „Ж/Ž/ε/5to”. Księgę przesłał sam Innocenty Gizel, z dedykacją „na znak braterskiej miłości” („на знакъ любви братской”) i humenowi monasteru żyrowickiego¹⁰⁵. Jest także naklejka

90 Sygn. R. 16/2-3

91 Sygn. R-18/2-27.

92 Biogram M. Bobrowskiego w A. Kaszlej, *Dzieje Kodeksu supraskiego*, Supraśl 1997, s. 9-13.

93 V.V. Popov, dz. cyt., s. 65.

94 *XVI-XVII a. lituanika Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje: Lietuvos mokslų akademijos biblioteka*, sudarė D. Narbutienė, V. Radvilienė, D. Rauckytė-Bikauskienė, redaktorė D. Narbutienė, Vilnius 2007, p. 354-357, nr 950, 952, 953, 957, 960, 961.

95 Defekt. Sygn. L-17/1471,

96 Defekt. Sygn. L-17/1273.

97 Defekt Sygn. L-17/235.

98 Sygn. L-17/2-5.

99 Var. A z dedykacją księciu Bogdanowi Ogińskiemu.

100 Var. B z dedykacją księżnej Annie Chodkiewiczównie.

101 Sygn. L-17/146.

102 Defekt. Sygn. R -17/2-38.

103 Niektórzy badacze twierdzą, że Gizel tylko dokonał kompilacji tekstów dominikanina Mościckiego. Jednak w katalogu A. Zapasko, *Isaevic*, dz. cyt., no 458, s. 82 za autora uznaje się Gizela.

104 Defekt. Tekst zaczyna się od przedmowy do czytelnika. Brak oprawy, tylko skóra na grzbiecie z naklejką Sygn. RR-17/2-38.

105 Zapis donacyjny po s. 666, na karcie nlb.

Biblioteki Litewskiego Seminarium Duchownego¹⁰⁶. Z wydań moskiewskich są następujące: *Kirillova kniga. Sbornik* (1644)¹⁰⁷ Efrema z Syrii *Pouczenieja* (1647)¹⁰⁸, Prolog (*mart-awgust*)¹⁰⁹, zbiór przekładów dzieł ojców Kościoła z języka greckiego] dokonany przez Epifaniasza Sławienieckiego: Grigorij Bogosłow *Pouczenieja*, Wasilij Wielikij *Biesiedy na Szestodniew*, Afanasij Aleksandrijskij *Słowo na Arian* i Ioann Damaskin *Kniga Niebiesa* (1655)¹¹⁰; Jana Złotoustego *Biesiedy na ewangelista Ioanna* (1665)¹¹¹ i Symeona Połockiego, *Zezł prawlenija* (1666)¹¹². Na dolnych marginesach kart wymienionych ksiąg naniesiono zapis własnościowy monasteru z 1785 r. i sygnatury oraz naklejki z sygnaturą Biblioteki Litewskiego Seminarium Duchownego.

Dzięki cennemu artykułowi Julii Szustowej o zapiskach w wydaniach typografii lwowskiego bractwa w zbiorach Muzeum Książki Państwowej Biblioteki Rosji dowiadujemy się, że jeden z egzemplarzy gramatyki pt. *Adelfotis* wydanej przez lwowskie bractwa w 1591 r.¹¹³, wcześniej należał do Biblioteki klasztornej w Żyrowicach, a następnie do Moskiewskiego Publicznego Muzeum im. Rumiancewa¹¹⁴. Świadczą o tym znaki proveniencyjne: charakterystyczna sygnatura i numer na który naklejono ekslibris Muzeum oraz zapis „Сид книга есть [библио[тек]. . . [мон]астира Жировицкого чину с(вя)таго Василя Великаго 1758 Anno подписана” powtórzony na dolnych marginesach kolejnych kartach książki, podobnie jak na innych egzemplarzach należących do Biblioteki bazylianów w Żyrowicach.

W zbiorach Biblioteki Narodowej Warszawie znajduje się jedna książka pochodząca z Biblioteki klasztoru pod wezwaniem Wniebowzięcia NMP w Żyrowicach. Jest to Łazarza Baranowicza *Notiy pięć. Ran Chrystusowych pięć*, wytłoczona w języku cerkiewnosłowiańskim i łacińskim w Czernihowie w Drukarni Klasztoru Św. Trójcy w 1680 r.¹¹⁵. Na nieliczbowanych kartach 12-24 u dołu rozpisany jest charakterystyczny zapis proveniencyjny: „Сид есть книга : з Библиотеки монастыра Жировицкого чину Монастыра

106 Na naklejce zaznaczono salę „A”, szafę „I”, półkę „3” i miejsce „4”.

107 Sygn. R-17/2-6/.

108 Sygn. R-17/2-24.

109 Sygn. R-17/2-12.

110 Sygn. R-17/2-22.

111 Sygn. R-17/2-25.

112 Sygn. R-17/2-2.

113 J. Szustowa nie podała roku wydania gramatyki. Ustalono go na podstawie Â. Zapasko, Â. Îsaevic, dz. cyt., no 22, s. 29-30. W opisie Szustowej brak także sygnatury.

114 Û.Ë. Šustova, *Zapis v izdaniâh tipografii L'vovsogo bratstva 1591-1644 godov iz sobrania Naučno-issledovatel'skogo otdela redkih knig (Muzeâ knigi) Rossijskoj gosudarstvennoj biblioteki (RGB)*, [w:] *Vivliofika. Istorîâ knigi i izučeniâ knižnyh pamâtnikov*. Vyp. 2, Moskva 2011, s. 55-56.

115 *Katalog druków cyrylickich XV-XVIII wieku w zbiorach Biblioteki Narodowej*, oprac. Z. Żurawińska, Z. Jaroszewicz-Pieresławcew, Warszawa 2004, nr 147, egz. b, s. 138-139, sygn. BN. XVII.3.4590 (Mf. 94159).

Жиrowицкогo Чину с(вя)таго Васи́лѣа Великаго 1758 Anno подписана”. Kolejnym właścicielem księgi w XVIII w. był W. lub M. Korotyński¹¹⁶ (k. 2 nlb.). Następnie trafiła ona do Biblioteki Uniwersyteckiej we Lwowie, o czym świadczy ekslibris „EX BIBLIOTHECA CAESAREO-REGIAE UNIVERSITATIS LEOPOLIENSIS” z sygnaturą „B.N. 67.462” i ołówkiem XXIV(a) D.40; nalepka (na oprawie): C.R.. Bibl. Univ. Leop. 4994 I Cimet. T. i pieczętki na na karcie tytułowej i na stronach 91 i 355 „CR BIBLIOTHECA UNIVERSITATIS LEOPOLIENSIS”¹¹⁷.

Przykładem dużego geograficznego rozproszenia zbiorów żyrowickich jest egzemplarz *Liturgikonu (Służebnika)* wydanego w Wilnie i Supraślu (1692-1695) znajdujący się w Bibliotece im. Franciszka Skoryny w Londynie. Księga w 1765 r. należała do zakrystii cerkwi w Bytenu (zapis na k. 2 drugiego liczbowania) i seminarium w Żyrowicach (pieczęć na k. 192)¹¹⁸. Dublety, a było ich dużo w klasztorze żyrowickim, były przekazywane od innych monasterów bazylikańskich, m.in. w Bytenu¹¹⁹.

W zachowanych do dzisiaj drukach cyrylickich z biblioteki klasztoru bazylianów w Żyrowicach dominuje tematyka liturgiczno-religijna, co wynika z charakteru placówki. Ciekawy jest fakt, że były wśród nich księgi bizantyńskosłowiańskie o charakterze ponadwyznaniowym. Używano ich, ponieważ w drukarniach bazylianów nie od razu zaczęły ukazywać się nowe zreformowane po powstaniu Kościoła greckokatolickiego teksty, głównie *Służebnik i Trebnik*. W kształtowaniu życia wewnętrznego pomocne były hagiografie i dzieła ojców Kościoła. Obecne były druki polemiczne odzwierciedlające toczony spory powstałe po unii w Brześciu w 1596 r. z bardzo cennymi marginaliami. Z druków świeckich zachowały się: pierwsza gramatyka języka słowiańskiego (dokładniej grecko-słowiańska) (*Adelfotes. Grammatika...*) i gramatyka Melecjusza Smotryckiego oraz bardzo ważny druk prawno-administracyjny (*Statut...*). Pierwodrukami w skali europejskiej były: dwie księgi liturgiczne z krakowskiej typografii Szwajpolta Fiola i pełny tekst biblijny przetłumaczony w całości na język cerkiewnosłowiański przez zespół uczonych różnych narodowości wydany w Ostrogu. Wznowieniami pierwodruków były: *Anfologion* i *Patierik pieczerskij* z drukarni Ławry Pieczerskiej w Kijowie, *Ewangieliarz pouczający (Ewangelije ucztitelnoje)* Kallista Ksantopulosa – arcybiskupa i patriarchy Konstantynopola z oficyny wileńskiego Bractwa Św. Ducha w Jewiu. Zachowane księgi pochodzą niemal ze

116 W dostępnej bazie Bazyliańskie.pl nie ma tego nazwiska.

117 *Katalog druków cyrylickich XV-XVIII wieku...*, s. 139.

118 *Cyrillic Books printed before 1701 in British and Irish Collections. A Union Catalogue*, compiled by R. Cleminson, C. Thomas, D. Radoslavova, A. Voznesenskij, London 2000, s. 144, nr 155.

119 V.V. Popov, dz. cyt., s. 63.

wszystkich drukarń w Rzeczypospolitej wydających alfabetem cyrylickim i państwowej drukarni w Moskwie.

Bibliografia

- Bondar N.P., *Ėkzemplary kirilličeskih izdanij vil'nússkih tipografij iz fondov Nacional'noj biblioteki Ukraïny im. V.I. Vernadskogo kak istočnik istoriko-knigovedčeskih i filigranologičeskih issledovanij*, „Vilniaus universitato bibliotekos metraštis 2015”, Vilnius 2015, s. 403-432.
- Bondar N.P., *Vidannâ ĭvana Fedorova ta Petra Mstislavcâ z fondiv Nacional'noj biblioteki Ukraïni imeni V.Ī. Vernads'kogo: doslidžennâ, poprimirnikovij opis*, Kĭiev 2012.
- Chomik P., *Życie monastyczne w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI wieku*, Kraków 2013.
- Cyrillic Books printed before 1701 in British and Irish Collections: A Union Catalogue*, compiled by R. Cleminson, C. Thomas, D. Radoslavova, A. Voznesenskij, London 2000.
- Chwalewicz E., *Zbiory polskie. Archiwa, biblioteki, gabinety, galerie, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie w porządku alfabetycznym według miejscowości ułożone*. T. 2, N-Ż, Warszawa 1927.
- Cubrzyńska-Leonarczyk M., *Oficina supraska 1695-1803. dzieje i publikacje unickiej drukarni ojców bazylianów*, Warszawa 1993.
- Dobrânskij F.Č., *Opisanie rukopisej Vilenskoj publičnoj biblioteki, cerkovonslovânskikh i russkikh*, sost. F. Dobrânskij, Vil'nâ 1882.
- Gistoryâ belaruskaj knigi: u 2 t., pad agul'n. red. M.V. Nikalaeva*, t. 1. *Knižnaâkul'tura Vâlikaga Knastva Litoŭskaga*, Minsk 2009.
- Izdaniâ kirilličeskoj pečati XV-XVI vv. (1491 — 1600 gg.): Katalog knig iz sobraniâ GPB*, sost. V.I. Luk'anenko, Sankt-Petersburg 1993.
- Āroševič A., *Żyrovicki abraz Maci Božaj*, [w:] *Ėncyklapedyâ gistoryi Belarusi: u 6 t.*, Minsk 1996, t. 3, s. 384.
- Āroševič A., *Żyrovicki Svâto-Uspenskì mužčynskì monastyr*, [w:] *Ėncyklapedyâ gistoryi Belarusi: u 6 t.*, Minsk 1996, t. 3, s. 385.
- Āroševič-Pereslavcev Z., *Biblioteka Žirovičskogomonatyrâ: popytka rekonstrukcii sobraniâ kirilličeskih pečatnyh knig*, [w:] *Materyaly XV Mižnarodnyh knigaznaučyħ čytan-nâŭ, Minsk 4-5 krasavika 2019 g.*, skład. T.A. Sapega, A.A. Suša, K.V. Suša, Minsk 2019.
- Kaszlej A., *Dzieje Kodeksu supraskiego*, Supraśl 1997, s. 9-13.
- Katalog druków cyrylickich XV-XVIII wieku w zbiorach Biblioteki Narodowej*, oprac. Z. Żurawińska, Z. Jaroszewicz-Pieresławcew, Warszawa 2004.
- Katalog kiriličnih starodrukiv L'vivs'koï naukovoï biblioteki im. V. Stefanika Nacional'noï Akademii nauk Ukraïni*, vyp. 4: *Vidannâ drukarni L'vivs'kogo Uspens'kogo Stavropigij's'ko bratstva (1591-1644 rr.)*, avt. ukl. O.M., Kolosov's'ka, S.V. Gackova, L'viv 2002.

- Kirilličeskie izdaniâ Otdela redkoj knigi BAN, (1493-1600 gg.): Katalog*, sost. M.Û. Gordeeva, A.A. Romanova, Sankt-Petersburg 2010.
- Kobâk N.A., Morozova N.A., Turilov A.A., *Kirilličeskie rukopisnye knigi XV–XIX vv. v sobraniâh fondov 21 i 22 BAN Litvy*, „Krakowsko-Wileńskie Studia Slawistyczne. Seria poświęcona starożytnościom słowiańskim”, t. 2, pod red. S. Temčinas, Kraków 1997, s. 73-74.
- Lietuvos akademinė elektroninė biblioteka, [online] <https://aleph.library.lt>. [dostęp: 22.02.2019]
- Morozova N.A., *Biblioteka Žirovičskogo monastyrà: istoriâ knižnogo sobraniâ*, [w:] *Slavânskaâ pis'mennost' Velikogo Knâžestva Litovskogo: harakterny čerty i specifičeskie osobennosti. Sbornik statej*, sost. N.A. Morozova, Vil'nûs 2014, s. 169-204.
- Morozova N.A., *Iz istorii biblioteki Žirovičskogo monastyrà: žirovičkie rukopisi v Biblioteke Akademii nauk Litvy*, [w:] *Belarускаâ kniğa ũ kantèksce susvetnaŭ knižnau kul'tury: Zbornik navukovyh artykulaŭ: materyâly mižnarodnaj navukova-praktyčnaj kanferencyi, 7-8 lutago 2006 g. Minsk u 2 c.*, skład: T.A. Dem`anovič, L.I. Doŭnar, T. A. Samajlûk, Minsk 2006, c.1, s. 80-88.
- Morozova N.A., *Predvaritel'nyj spisok rukopisej, prinadležavših biblioteke Žirovičskogo monastyrà*, [w:] *Slavânskaâ pis'mennost' Velikogo knâžestva Litovskogo: harakterny čerty i specifičeskie osobennosti. Sbornik statej*, sost. N.A. Morozova, Vil'nûs 2014, s. 205-224.
- Nikalaëŭ M., *Dobrahotaŭ Prakopiŭ Nilavič*, [w:] *Ėncyklapedyâ gistoryi Belarusi: u 6 t.*, Minsk 1996, t. 3, s. 185.
- Nikalaëŭ M., *Kiryličnae kniğapisanne Vil'ni u XV – peršaj palove XVI st.*, „Spadčyna” 1993, no 3, s. 47-50.
- Nikalaëŭ M., *Palata kniğapisnaâ. Rukapisnaâ kniğa na Belarusi u X–XVIII stogoddzâh, mastak U.M. Višneŭski*, Minsk 1993.
- Pacevičius A., *Vienuolynų bibliotekos Lietuvoje 1795-1864 m.*, Vilnius 2005.
- Paszkiwicz U., *Inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej do 1939 roku*. Suplement 2, Poznań 2006, s. 478-479.
- Pidłypczak-Majerowicz M., *Bazylianie w Koronie i na Litwie. Szkoły i książki w działalności zakonu*, Wrocław 1986.
- Pidłypczak Majerowicz M., *Biblioteki i bibliotekarstwo zakonne na ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej w XVII-XVIII wieku*, Wrocław 1996.
- Popov V. V., *Žirovičskaâ biblioteka*, [w:] *Zdabytki. Dakumental'nyâ pomniki Belarusi*, vyp. 5, Minsk 2002, s. 58-72.
- Portal Bazylianie.pl, *Spisok čenciv Činu Svâtego Vasiliâ Velikogo*, [online] http://www.bazylianie.pl/?option=com_content&view=article&id=1113 [dostęp 20.01.2021].
- Staradrukavanyâ kiryličnyâ vyadanni XVI–XVIII st.*, skład. G.A. Galenčanka, [w:] *Kniğa Belarusi 1517-1917 Zvodny katalog*, Minsk 1986, no 175, s. 124-125.
- Suša A., *Pahodženne žyrovickaga Evangellâ: versii i fakty*, [w:] *Materyâly XVI Mižnarodnyh kniğaznaŭčyŭ čytannâŭ. Da 500 — goddzâ zasnavnââ Žyrovickaga manastyra*

- i biblioteki, Minsk 15 maa 2020*, sklad., T.A. Sapega, A.A. Suša, K.V. Suša, Minsk 2020.
- Šablúk V., Âraševič A., Žyrovičy, [w:] *Èncyklapedyâ gistoryi Belarusi: u 6 t.*, Minsk 1996, t. 3, s. 385.
- Šustova Ū. È., *Zapisiv izdaniâh tipografii L'vovsogo bratstva 1591-1644 godov iz sobrania Naučno-issledovatel'skogo otdela redkih knig (Muzeâ knigi) Rossijskoj gosudarstvennoj biblioteki (RGB)*, [w:] *Vivliofika. Istorîâ knigi i izučeniâ knižnyh pamâtnikov. Iÿp. 2*, Moskva 2011, s. 44-79.
- XVI–XVII a. lituanika Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje. Katalogas, sudarė: D. Narbutienė, V. Radvilienė, d. Rauckytė-Bikauskienė*, red. D. Narbutienė, Vilnius 2007.
- Walczak W., *Polonika z kolekcji Pawła Dobrochotowa (Nr 52) z Instytutu Historii Rosyjskiej Akademii Nauk w Petersburgu*, [w:] *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, t. 2, red. W. Walczak i K. Łopatecki, Białystok 2010, s. 197-201.
- Zapasko Â., Îsaevic Â., *Pamâtki knižkovogo mistectva. Katalog starodrukiv, vidanih na Ukraïni. Kniga persa (1574-1700)*, L'viv 1981.